

Poznámka redakcie

Veci sa vždy nakoniec odohrajú inak, než zamýšľame. Azda i toto číslo FILOZOFIE je dokladom tohto trpkého, i keď banálneho konštatovania. Pôvodne sme chceli čitateľom predstaviť filozofickú produkciu autorov, ktorí boli na konci šesťdesiatych rokov zbavení možnosti publikovať v oficiálnych filozofických časopisoch. Tento zámer sa nám podarilo uskutočniť len čiastočne. Zmeny, ktoré sa odohrali a ešte stále odohrávajú, sú príliš hlboké, než aby bolo možné zachytiť plne kontúrovaný obraz unikajúceho. Napriek všetkému vzťah k týmto — pre mnohých z nás strateným a pre iných zasa paradoxne získaným — rokom zostane ešte dlho kritériom našej úprimnosti.

ČO S IDEOU SOCIÁLNEJ ROVNOSTI?

[Jaroslavovi Šabatovi k šesťdesiatke]

MIROSLAV KUSÝ, Filozofická fakulta UK, Bratislava

Okolo otázky sociálnej rovnosti jestvuje celý rad nedorozumení, dezinterpretácií a zámlk. Marixstickej teórie spoločenského vývoja sa zvykne zo strany jej oponentov vytýkať — okrem iného — aj to, že jej koncepcia komunistického usporiadania spoločnosti je rovnostárska; poukazovanie na rovnostárske tendencie býva taktiež dôležitou súčasťou vonkajšej kritiky jestvujúcich komunistických režimov.

Oprávnenosť tejto kritiky akoby potvrdzovali aj hlasy zvnútra. Gorbačov v žiadnom svojom prejave o prestavbe nezaбудne brojiť proti škodlivému rovnostárstvu, „uravnilovke“ (naposledy tiež na júnovom pléne ÚV KSSZ 1987). O nejakom pozitívnom komunistickom ideáli sociálnej rovnosti a jeho aktualizácii v procese prestavby sa však — pokiaľ viem — nezmienil nikdy. Ak hľadám späťne, kedy o ňom bola naposledy reč, dochádzam až k povestnému Chruščovovmu Programu KSSZ z r. 1960, v ktorom sa ešte definuje komunizmus ako zriadenie „s úplnou spoločenskou rovnosťou všetkých členov spoločnosti“. Program, ako je známe, bol výrazne utopický a potichu padol. Padol s ním aj ideál sociálnej rovnosti ako rovnako utopický?

Nepadol celkom, iba sa rozpačito odsúva do vzdialenej budúcnosti.

Ideológovia a teoretici prestavby považujú preto akosi za nepatričné vyťahovať ho teraz na svetlo božie a zaoberať sa ním. Tento postoj k nemu vyjadril celkom trefne Pisarevskij v moskovskej Pravde 7. 1. 1987: „Buď rovnosťárstvo vo veľmi skromnom dostatku, alebo nerovnosť v blahobyte. Nič tretieho nejestvuje, to tretie sa objaví až v komunistickej spoločnosti“.

Všimnime si, čo tým vlastne autor mieni: rovnosťárstvo je neblahý reálnosocialistický dnešok, „nerovnosť v blahobyte“ má byť pozitívnym výsledkom prestavby. Tým komunistickým „tretím“ bude teda zrejme „rovnosť v blahobyte“. Tá nás však zatiaľ akoby nezaujíma, momentálne je naším pozitívnym ideálom jej priamy opak!

Nedorozumenia, dezinterpretácie a zámlky spočívajú podľa mňa na oboch stranách v tom, že ekonomické rovnosťárstvo sa tu obvykle mlčky stotožňuje s ideou sociálnej rovnosti vôbec. Odsúdenie prvého potom — pri takejto redukcii — spochybňuje aj túto ideu, dáva jej výrazne pejoratívny nádych. Napr. u nás sa v tomto zmysle svojho času vyjadril V. Benda, keď napísal článok o „kľatbe sociálnej rovnosti“, alebo nedávno K. Pecka svojím cynickým aforizmom: „Rovnosť je sen hrbatých!“

Pozrime sa teda, čo nám k otázke sociálnej rovnosti hovorí samotná marxistická teória a ako sa s ňou v skutočnosti vysporadúva jestvujúca prax „budovania vyspelej socialistickej spoločnosti“.

1. Myšlienka sociálnej rovnosti bola nosnou ideou klasického utopického komunizmu. Vychádzala z predpokladu, že sociálna nerovnosť ľudí je už sama osebe nespravodlivá, nemravná, ľudstvu škodlivá. Sociálna rovnosť sa tu postuluje buď z prirodzeného práva, má povahu prirodzeného zákona („Všetci ľudia sú si rovní od prírody!“), alebo z božského práva, je zákonom božím („Boh stvoril ľudí seberovními!“). Faktická sociálna nerovnosť mala vzniknúť v oboch prípadoch so vznikom súkromného majetku, s jeho privlastnením si jednotlivcom: v spoločnosti rovnosti nebude preto nikto nič vlastniť. „Plody patria všetkým, pôda je ničia!“ — proklamoval túto zásadu J. J. Rousseau vo svojej slávnej úvahe *O pôvode nerovnosti medzi ľuďmi*. Vlastníctvo má zmysel len tam, kde je čo vlastniť: viaže sa na majetok, pozemské statky, bohatstvo. Keď zrušíme tento predmet vlastníctva, rušíme tým aj samotný jeho zmysel, opodstatnenie. Vlastníctvo musí mať aj subjekt, svojho konkrétného, menovitého nositeľa. Tvrdenie, že každý bude vlastniť všetko, je *contradictio in adjecto*, je rovnocenné s tvrdením, že nikto nebude vlastniť nič: ide tu teda o zrušenie samotného vlastníctva ako takého. Ak je nerovnosť viazaná na vlastníctvo, rovnosť sa bude viazať na nevlastnenie: utopický komunizmus vystupuje preto ako komunizmus rovnosti v biede, v asketizme, maximálnej striedmosti a skromnosti, rovnosti v chudobe. „Utopistom nešlo o to, aby všetci mali viac, ale aby nikto nemal viac“, napísal kedysi M. Šimečka vo svojej *Kríze utopizmu* [Bratislava 1965]. Práve v takejto podobe ho nachádzame vo všetkých

klasických komunistických hnutiach, ako bol chiliazmus raného kresťanstva alebo radikálnych siekt 14.—16. storočia (Valdénski, husitský Tábor, novokrstenci a pod.), ako aj v teoretických koncepciách klasického utopizmu 16.—18. storočia (More, Campanella, Mably a Morely a i.).

2. Marxizmus vyšiel pri budovaní svojho sociálneho učenia z radikálnej kritiky utopického komunizmu, jeho rovnostárskej podstaty. Tento komunizmus neguje osobnosť človeka a je len dôsledným výrazom súkromného vlastníctva, jeho závidí a hrabivosti — hovorí Marx už v *Ekonomicko-filozofických rukopisoch* a pokračuje: „Primitívny komunizmus je len zavŕšením tejto závidí a rovnostárstva predstavovaného minima... Práve návrat k neprirodzenej prostote chudobného človeka bez potrieb, ktorý nielen neprekonal súkromné vlastníctvo, lež k nemu ešte ani nedospel, a abstraktné negovanie celého sveta vzdelania a civilizácie dokazuje, ako málo je toto zrušenie súkromného vlastníctva skutočným prisvojovaním“.

V tomto zmysle marxizmus preto koncepcne nenadväzuje na utopický rovnostársky komunizmus, ale iba na tú historickú formu jeho prekonania, ktorú nachádzame v tzv. utopickom socializme zo začiatku 19. storočia — a to u Saint-Simona, Fouriera a Owena, troch mysliteľov, ktorí (podľa tohto vysokého Engelsovho hodnotenia) „nehľadiac na všetku fantastickosť a utopizmus svojho učenia patrili k najväčším duchom všetkých dôb. Geniálne anticipovali mnoho takých faktov, ktorých správnosť dokazujeme teraz vedecky“. Medzi tieto ich anticipácie však rozhodne nepatrila idea sociálnej rovnosti. Utopickí socialisti ju buď priamo odmietali ako scestnú, alebo ju pripúšťali iba v obmedzenej miere (Owen): z toho vyplýva aj ich postoj k vlastníctvu. Už ho nemienia rušiť, naopak, snažia sa ho rozšíriť na všetkých členov svojich „obcí“ a hľadajú jeho nové, vyššie formy (idea družstevníctva).

3. Marxistický projekt sociálne spravodlivého usporiadania spoločnosti spočíva preto na iných princípoch ako projekt utopického rovnostárskeho komunizmu. Nejde o návrat k „prirodzenému“ stavu, ale o vzostup na kvalitatívne vyššiu úroveň spoločenského vývoja. Nejde o napĺňanie hesla *každému rovnako*, ale naopak, *každému podľa jeho zásluh* (socializmus, resp. *každému podľa jeho potrieb* (komunizmus)). To nemá s rovnostárstvom už nič spoločné: každý jednotlivec sa ináč zaslúhuje o spoločenský prospech, potreby ľudí nie sú rovnaké a ani nejde o ich vyrovnávanie. Marx hovorí o bohatosti a rôznorodosti potrieb, o ich nepretržitom rozmnožovaní a rozvíjaní — a to od hmotných k duchovným, od biologických k psychickým a mravným. Nemôže ísť preto o vybudovanie nejakého „spoločenstva unifikovaných konzumentov“, „žráčskeho komunizmu rovnakých jedlíkov“, zameraného iba na uspokojovanie tých najprimitívnejších, elementárnych potrieb, ale o zriadenie zodpovedajúce najrozvinutejšej úrovni uspokojovania všetkých ľudských potrieb vôbec.

Pravda, aby sa mohli uspokojovať a rozvíjať vyššie potreby, musia byť saturované základné, fyziologické: u hladného človeka, u vyhladovaného spoločenstva dominuje iba jedna potreba. V takomto núdzovom prípade je komunizmus biedy namieste, lebo zabezpečuje elementárnu sociálnu spravodlivosť v extrémnej situácii (každému rovnako z daného minima statkov, rovnaké zabezpečenie holého života pre všetkých). Podobný limitný núdzový stav komunizmu biedy však nemôže predstavovať spoločenský ideál pre hmotne už zabezpečené, rozvinuté spoločenstvo ľudí.

Preto marxizmus tiež neprichádza so zrušením vlastníctva vôbec ako s predpokladom všeobecnej rovnosti. Ide mu iba o prekonanie súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov, ako podstaty vykorisťovania človeka človekom. Práve takto to proklamoval už *Manifest komunistickej strany*: „Komunizmus sa vyznačuje nie odstránením vlastníctva vôbec, ale odstránením vlastníctva buržoázneho. Komunizmus neberie nikomu možnosť privlastňovať si spoločenské výrobky, berie iba možnosť zotročovať si týmto privlastňovaním cudziu prácu“. Tejto možnosti sa má zabrániť tým, že sa súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov prevedie na iný, vyšší subjekt, že dostane nového, kolektívneho nositeľa: prostredníctvom zospoločensťenia sa premieňa na spoločenské vlastníctvo výrobných prostriedkov. Základné formy tohto zospoločensťenia poznáme práve od utopických socialistov: je to spoločenská samospráva slobodných výrobcov a družstevný princíp (napodiv, so štátnym vlastníctvom výrobných prostriedkov utopickí socialisti vtedy ešte vôbec nerátali!). Sociálna rovnosť nie je teda do tohto typu úvah o kvalitatívnej premene súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov zahrnutá, nepočíta sa s ňou ako s nosným princípom: už ani preto nie, že faktor osobného vlastníctva tu zostáva plne zachovaný. Mimochodom, s týmto striktným rozlišovaním medzi osobným vlastníctvom hmotných statkov a súkromným vlastníctvom výrobných prostriedkov prišli tiež až utopickí socialisti; utopickí rovnostárski komunisti tento rozdiel ešte nepoznali.

4. Považoval som za potrebné zopakovať tieto všeobecne známe teoretické východiská, pretože bez nich nevysvetlíme marxistický postoj v otázke sociálnej rovnosti. Marxizmus teda jednoznačne odmieta primitívne ekonomické rovnostárstvo. Z toho však ešte nijako nevyplýva, že odmieta aj ideu sociálnej rovnosti vôbec. Rovnostárstvo je vyrovnávanie rôzneho na jedno, jeho zglajchšaltovanie. Je to teda najprimitívnejšia, z vulgarizovaná predstava sociálnej rovnosti. V takejto podobe vystupovala ako sociálny sen tých najbiednejších, najvykorisťovanejších, najzatratennejších. Bol to sen zúfalcov, tých, ktorí stratili nádej. Nemal by byť preto predmetom cynického výsmechu, ale skôr predmetom súcitného pochopenia. Dôležitejšie však je, že z tejto svojej elementárnej roviny sa idea sociálnej rovnosti počas svojej doterajšej dvetisícročnej existencie vyvíjala ďalej, nadobúdala nové, hlbšie a diferencova-

nejšie významy, dospela k bohatému komplexu svojich aspektov, ktoré už nijako nemožno zredukovať na nejaké ich pôvodné rovnostárske východisko. V tejto pozitívnej idei sociálnej rovnosti, ktorá pretrvala, teda v jej modernom poňatí už nejde o rovnosť rovnakého, zglajchšaltovaného, ale o rovnosť v rôznosti, v diferencovanosti, nezredukovanej na ono „rovnaké“ východisko.

Ničím však nie je oprávnené stanovisko tých ideológov prestavby, ktorí tvrdia, že realizácia takto poňatej idey sociálnej rovnosti bude až predmetom komunistickej budúcnosti, a preto sa dnes ňou netreba zaoberať. Pravda, ona „úplná sociálna rovnosť“ z už citovaného programu KSSZ (1960) je len veľmi konfúznym, zmätočným pojmom, dokiaľ si presnejšie nevymedzíme, o čom je to vlastne reč. Potom sa nám však zároveň ukáže, že sociálna rovnosť je vo svojich dnes uznávaných princípoch na programe už dávno, prakticky od vzniku modernej občianskej spoločnosti, kde sa aj postupne realizovala, a že marxizmus by prichádzal s krížikom po funuse, keby túto evidentnú skutočnosť nebral do úvahy a odkazoval jej realizáciu až niekam do komunistickej budúcnosti.

5. Medzi tie základné aspekty, ktoré už dnes vstupujú do moderného ideálu sociálnej rovnosti, nepochybne patria:

— humanistická myšlienka *rovnosti ľudských práv a povinností človeka*, t. j. rovnosti ľudí ako sociálnych bytostí. Ľudia sú síce rôzni ako jednotlivci, majú rôzne žalúdky, ale nejestvujú rôzne druhy ľudských bytostí, z ktorých by jedny boli hodnotnejšie a iné menej hodnotné. Jestvuje iba jeden ľudský druh, homo sapiens. Z tohto hľadiska sú si navzájom rovné všetky ľudské rasy, triedy, sociálne skupiny, národy a národnosti, obe pohlavia a pod. Tento aspekt sociálnej rovnosti, obšíhnutý čiastočne už v pôvodných utopicko-komunistických východiskách, sa začal prakticky naplňovať od amerického *Vyhlásenia nezávislosti* (1786), už účinne zakotvujúceho zásadu, že „všetci ľudia sú stvorení seberovní“, a Veľkej francúzskej revolúcie, ktorá novému veku ľudstva vpísala na zástavu heslo: Rovnosť, Sloboda, Bratstvo. Ich dôsledkom bolo aj zrušenie novodobého otroctva, nevoľníctva a stavovských výsad. Moderné univerzálne vyjadrenie tohto humanistického aspektu sociálnej rovnosti nájdeme v medzinárodnom pakte o ľudských právach;

— druhou stránkou tej istej mince je myšlienka rovnosti sociálnych práv a povinností človeka ako občana, t. j. myšlienka *občianskej rovnosti všetkých ľudí pred zákonom*, ktorej uplatnenie podmienilo vznik modernej občianskej spoločnosti. Jej univerzálnu všeludskú platnosť dnes postuluje medzinárodný pakt o občianskych právach (ako dvoj-jediný pakt spolu s predchádzajúcim);

— na ľudskú a občiansku rovnosť úzko nadväzuje myšlienka *rovnosti sociálnych šancí, príležitostí*. Ľudská a občianska rovnosť totiž zostáva prázdny heslom potiaľ, pokiaľ všetci príslušníci daného spo-

ločenstva nemajú približne rovnaké reálne možnosti jej uplatňovania. Každý má mať preto v zásade rovnaké možnosti, pokiaľ ide o využívanie a zapojenie sa do dosiahnutej civilizačnej úrovne spoločenstva, v ktorom žije, jeho kultúrneho dedičstva, jeho celého spoločenského bohatstva ducha, kultúry umenia, vedy, telesnej kultúry a pod.;

— prvým základným predpokladom rovnosti sociálnych šancí je uplatňovanie zásady *rovnosti vo výchove*: všetci ľudia majú mať rovnaký prístup ku vzdelaniu, všetky deti majú dostať rovnaké základné školské vzdelanie a rovnaké možnosti zvoliť si zo všetkých stupňov vyššieho vzdelávania podľa svojich osobných dispozícií, záľub a talentu (zásada pochádza nepochybne od utopistov, na nich tu nadviazal aj Komenský so svojou „všenápravou“ prostredníctvom výchovy);

— druhým dôležitým predpokladom rovnosti sociálnych šancí je *minimálna rovnosť existenčných možností*. Moderná civilizovaná spoločnosť ju realizuje prostredníctvom sociálneho zákonodárstva, ktorého cieľom je ochrana slabých, nevládných, telesne či sociálne postihnutých jednotlivcov i celých sociálne najslabších spoločenských skupín a vrstiev. Deje sa to napr. prostredníctvom stanovenia a zabezpečenia existenčného minima, materských príspevkov a príspevkov na deti, podpory v nezamestnanosti, sociálnych (napr. bezúročných a nenávratných) pôžičiek, dávok nemocenského poistenia, starobného dôchodku a pod. Na druhej strane spoločnosť odčerpáva nadmerné bohatstvo a zisky pre tieto sociálne a iné celospoločenské účely prostredníctvom progresívneho zdanenia alebo naopak, odpisu z daní, prostredníctvom dotácií a pod. Výsledkom toho je teda celý systém druhotného, sociálne podmieneného a celospoločenským prospechom stimulovaného ekonomického prerozdelenia — ako ho dnes v najvýraznejšej podobe vidíme uplatňovaný v koncepcii welfare state, sociálneho štátu švédskeho typu a pod.

Možno to teda v istom zmysle aj tak povedať, že stanovenie a uplatňovanie tejto zásady minimálnej rovnosti existenčných možností predstavuje akúsi modernú transformáciu pôvodného ekonomického rovnostárstva utopického komunizmu, rovnostárstva slabých a biednych. Sociálne rozdeľovanie a prerozdeľovanie však v tejto modernej verzii už neznamená „každému rovnako“, ale „každému rovnaké minimálne existenčné možnosti“. Pôvodný rovnostársky ideál utopického komunizmu sa tu uplatňuje predovšetkým ako určité všeobecne platné mravné kritérium: každý dnes cíti, že je predsa nemorálne, nemravné a cynické, ak by v dnešnej „spoločnosti hojnosti“ mali ľudia umierať od hladu, živoriť pod hranicou existenčného minima, vegetovať v tieni nadbytku a prepychu. Práve v tomto zmysle aj M. Šimečka vo svojich *Sociálnych utópiách a utopistoch* (Bratislava 1963) konštatoval, že „starý utopický ideál rovnosti sa v našom storočí uplatňuje ako morálna kategória a treba naň do určitej miery prihliadať“.

— tretím základným predpokladom rovnosti sociálnych šancí je *rov-*

nosť možnosti seberealizácie človeka, a to predovšetkým prostredníctvom voľby povolania, zodpovedajúcej pracovnej činnosti a zamestnania. Nejde tu iba o všeobecne postulované „právo na prácu“ — to platilo už aj vo feudálnej spoločnosti: každý nevoľník tam mal nielen právo, ale dokonca aj povinnosť pracovať, lenže iba na vyhradenom mu úseku a nesmel toto svoje pracovné zadelenie opustiť, nemal možnosť uplatniť sa inde. Dnes však ide o rovné právo na rôznu slobodne zvolenú prácu, zodpovedajúcu vzdelaniu, talentu a záľubám človeka a neobmedzovanú žiadnymi vonkajšími zákazmi a limitmi: napr. politickými kádrovými predpokladmi, členstvom v strane, mocenskými privilégiami a konexiami, ktoré určité „lepšie“ povolania, pracovné príležitosti a zamestnania vyhradzuje pre „vyvolených“ podľa nejakého zvláštného mafistického kľúča. To isté platí aj pre rovnaké možnosti postupu v zamestnaní, bez kádrových „stropov“ pre určité znevýhodnené skupiny ľudí (pre nestraníkov, pre „politicky nespoľahlivých“, pre veriacich, pre príslušníkov minorít a pod.).

6. Všetky tieto základné aspekty moderného ideálu sociálnej rovnosti sa — síce v rôznej miere, s rôznymi modifikáciami a v rôznom poradí dôležitosti — uplatňujú v súčasných rozvinutých systémoch občianskej spoločnosti kapitalistického typu. Je teda s čím porovnávať, keď chceme zhodnotiť, ako sa tiež uplatnili v doterajšej praxi budovania socializmu, aké dedičstvo v tomto ohľade preberá Gorbačov a na čom sme dnes — pri uplatňovaní takto poňatej sociálnej rovnosti — v socialistickom tábore vôbec a u nás v Československu zvlášť.

Gorbačov si je zrejme dobre vedomý toho, že celé to neblahé dedičstvo stalinsko-brežnevovskej minulosti, ktorého sa chce zbaviť pomocou prestavby, je hlboko poznamenané výraznou sociálnou nerovnosťou sovietskej spoločnosti. V podstate práve tomu venoval celú prvú časť svojho historického prejavu na januárovom pléne 1987. Rovnosť sovietskych ľudí ako sociálnych bytostí? Gorbačov tam brojí proti zdeformovaným triednym vzťahom a vzťahom medzi národnosťami, hovorí o potrebe prehodnotiť postavenie ženy v sovietskej spoločnosti. Občianska rovnosť? Dnes už síce nie sú v Sovietskom zväze celé sociálne skupiny, ktoré boli po októbri 1917 zbavené základných občianskych práv (kulaci, predstavitelia bývalých režimov), prípadne podstatne v nich obmedzené (roľníctvo so zvláštnymi pasmi, bez práva opustiť miesto svojho pobytu a pod.), ale Gorbačov ešte stále aj tak hovorí o nezákonnosti, zneužívaní moci, neoprávnených výhodách zo straníckej legítimácie, formálnom volebnom systéme, nefungujúcej socialistickej demokracii atď., čo všetko hrubo deformuje uplatňovanie občianskej rovnosti sovietskych ľudí. Rovnosť šancí? Tej podľa neho bráni úplatkárstvo, privilégiá, bezpracné príjmy, rozdávanie vyznamenaní, titulov a cien podľa pochybných kľúčov, byrokratická hierarchizácia ľudí a sociálnych skupín, systém tzv. prioritných skupinových záujmov a pod.

Toto všetko tu ešte je, s tým všetkým sa bude musieť v prestavbe

zápasit. Práve preto pre Gorbačova v tomto ohľade „prestavba znamená energicky zbaviť spoločnosť deformácií socialistickej morálky a dôsledne uplatňovať zásady sociálnej spravodlivosti“. Čo je to, táto sociálna spravodlivosť, uplatňovaná proti spomenutým prejavom sociálnej nerovnosti? Ich „spravodlivým“ prekonaním nemôže byť predsa nič iné ako presadzovanie všetkých uvedených základných aspektov sociálnej rovnosti!

M. Djilas, výborný znalec a zásadný kritik sovietskej (predprestavbovej) skutočnosti, tvrdí, že je to práve nedostatok slobody v sovietskej spoločnosti, ktorý v nej viedol k hlbokkej nerovnosti medzi ľuďmi, návrat k akoby feudálnym vzťahom medzi vazalmi a ich pánmi s obrovskou reťazou privilégií a podriadeností, ktoré rozhodujú o mieste človeka v systéme sovietskej spoločnosti: charakterizuje ho ako „industriálny feudalizmus“. Preto podľa neho „západná kapitalistická spoločnosť je teraz sociálne omnoho spravodlivejšia ako sovietska spoločnosť a príjem v západnej spoločnosti je neporovnateľne spravodlivejšie rozdeľovaný ako v sovietskom systéme“ (In: G. R. URBAN: Stalinism. London 1982). „Sovietska spoločnosť je preto charakterizovaná faktickým potlačením rovnosti a sociálnej spravodlivosti“ (tamtiež).

7. Ako viem, zvyšok socialistického tábora nie je na tom v tomto ohľade poväčšine o nič lepšie. Akú mieru sociálnej rovnosti možno očakávať pri systéme vlády rodinných klanov v Bulharsku či Rumunsku alebo pri poľskej vojenskej diktatúre? Vráťme sa radšej k vlastnému prahu. Rovnosť ľudských a občianskych práv sa aj u nás ruší systémom privilegovaných vrstiev, skupín, národov, nomenklatúrnych kádrov, ľudí postavených mimo zákon a ľudí stojacich nad zákonom. Už týmto všetkým je podmienená hlboká nerovnosť sociálnych šancí, ktorá je ešte prehlbovaná nerovnými možnosťami školského vzdelávania a jestvujúcou sústavou ekonomického rozdeľovania a prerozdeľovania. Proti rovnosti v základnom vzdelaní stojí systém privilegovaných škôl (s rozšíreným vyučovaním jazykov, matematiky a pod., školy s malými triedami a vybraným učiteľským zborom a i.), do ktorých sa prednostne dostávajú deti prominentov. Proti rovnosti šancí na vyššie vzdelanie (počnúc gymnáziami a končiac vysokými školami, aspirantúrami a veľkými doktorátmi) stojí obľudný výberový prijímací systém, tvoriaci neprekoneiteľnú prekážku pre mnohých, chtivých ďalšieho štúdia: základom týchto prekážok sú „kádrové závädy“ uchádzačov a absurdne nízke „stropy“ prijímaných. Bezplatné štúdium, ako tzv. sociálna vymoženosť sa stále monopolom pre vyvolených: kto neprejde preverovacím sitom, nemá možnosť platiť si štúdium sám, študovať na vlastné trovy, ako je to bežné na kapitalistickom Západe.

Proti rovnosti možností pracovnej sebarealizácie človeka stoja určité tabuizované druhy povolání, zamestnaní a funkcií, už a priori oficiálne vyhradené iba pre straníkov, pre tzv. nomenklatúrne kádre, schvaľované na vyšších straníckych orgánoch a zaraďované nimi do

tajných zoznamov tzv. kadrových rezerv. Popri tom je tu zároveň celý rad inak výhodných, prestížnych, vynášajúcich povolaní, zamestnaní a funkcií, ku ktorým sa človek môže dostať iba na základe protekcie, úplatkov, konexií, mafistických záväzkov (napr. pumpári, lekárnici, vedúci predajní, zamestnania s možnosťami služobných ciest do zahraničia, zvlášť kapitalistického a pod.).

Ekonomické prerozdeľovanie nie je vo svojom celku a vo svojich najdôležitejších položkách motivované sociálnym vyrovnávaním, ale naopak, túto nerovnosť často ešte zvyšuje. Zaiste, aj u nás máme sociálne zákonodárstvo (materské dávky, prídavky na deti a pod.). Jeho sociálny moment, presadzovaný v „revolučných“ začiatkoch, sa však postupne odbúravala alebo sa prevracia jeho pôvodný zmysel. Napr. lacnosť detského ošatenia bola zdôvodňovaná sociálne: jeho následné zdraženie, cenové „vyrovnanie“ bolo teda pre väčšinu národa asociálnym postupom. Štátna bytová výstavba, ktorá spočiatku dominovala, mala pôvodne sociálny zmysel: jej postupné znižovanie až súčasné radikálne obmedzenie, jej nahradenie družstevnou a individuálnou výstavbou má hlboký sociálny dosah (napr. pre prevažnú väčšinu mladomanželských párov). Štátne byty boli pôvodne určené pre sociálne najpotrebnejších: v súčasnosti je štátny byt často privilegiom prominentov. „V priebehu rokov sa však u nás vytvorila situácia, kedy sa na štátnej podpore podieľajú aj domácnosti, ktorých príjmy sú dostatočne vysoké, aby si mohli hradiť náklady na bývanie samotné, a na druhej strane si tieto náklady hradí aj časť domácností, ktoré by mali plný nárok na štátnu podporu“ — konštatuje sucho tento premet našej sociálnej bytovej politiky I. Lérová (Úloha bydlení v sociálnom ekonomickom rozvoji, Praha 1983).

Účinok už takto dosť oslabeného sociálneho zákonodárstva ďalej znižuje až ruší trpená tieňová ekonomika (fuškárstvo, rozkrádanie, šmeľina a pod.) a predovšetkým celý oficiálny rozdeľovací a prerozdeľovací systém: nadmerne vysoké platy, odmeny a iné príjmy politicky privilegiovaných vrstiev (štátna bezpečnosť, stranícky a štátny aparát), tuzex a špeciálna obchodná sieť so symbolickými cenami luxusného tovaru pre prominentov („diplomatické predajne“), ako aj celá ďalšia sústava hmotných pôžitkov pre nich (špeciálne sanatóriá, rekreačné zariadenia na vyhradených exkluzívnych miestach doma a v zahraničí, služobné autá, hojne využívané na „neslužobné“ účely, cesty do zahraničia bez bežného obmedzovania a pod.). Presvedčivým výrazom tohto asociálneho systému ekonomického rozdeľovania a prerozdeľovania je tichý konzumný raj rôznych ekonomických príživníkov systému a jeho systémových medzier (pumpári, vextláci, mäsiari, zelovociari a pod.), ako aj okázale luxusný spôsob života jeho oficiálnych predstaviteľov za nepredýšne uzavretým „čínskym múrom“, ktorým sú oddelení od ľudu so svojimi vilami a chatami, snobskými autami a jachtami, „honmi“ z helikoptér a poľovačkami na chránenú zver, bezostyšným „prisvojovaním

si“ štátnych a družstevných zdrojov, svojimi orgiami — ako nám to všetko dokumentoval naposledy napr. bratislavský proces s naším reálnosocialistickým „lotrom Babinským“.

Nielen v sovietskom, ale aj v našom prípade teda jednoznačne platí, že tu ide o spoločnosť hlbokej sociálnej nerovnosti vo všetkých základných aspektoch moderného poňatia sociálnej rovnosti, a to nerovnosti, ktorá poväčšine vysoko prekračuje súčasný kapitalistický priemer. To je azda aj hlavný ideologický dôvod, prečo sa skutočná, účinná sociálna rovnosť v jestvujúcom reálnom socializme stále odkladala až do vzdialenej komunistickej budúcnosti — ako niečo, na čo dnešný socializmus ešte nemá a na čo nie je pripravený.

8. Znamená toto všetko, že vôbec nie je na mieste hovoriť o nejakých rovnostárskych tendenciách v celej doterajšej etape budovania socializmu vôbec a v dnešnom reálnom socializme zvlášť? Sociálna nerovnosť nevyklučuje takéto rovnostárske tendencie, naopak, tie sú často jej sprievodným javom či dokonca predpokladom. Sociálna nerovnosť otrokárstva bola postavená na nivelizácii otrokov, potrebovali ich ako masu zameniteľných jednotlivcov; sociálna nerovnosť raného kapitalizmu dovedla tento typ rovnostárstva, nivelizácie až temer k dokonalosti: sproletarizovaní jedineční remeselnícki majstri, živnostníci, roľníci boli zredukovaní na jednotku pracovnej sily, na univerzálne použiteľného robotníka.

S týmto typom „rovnostárstva“ socializmus zatiaľ neurobil nič: prevzal ho spolu s modernou deľbou práce po prvej a druhej priemyselnej revolúcii a ešte ho aj čiastočne zakonzervoval tým, že zmeškal nástup vedeckotechnickej revolúcie, ktorá tento typ „rovnostárstva“ už kvalitatívne prekonáva.

Zmätočný je však pojem „ekonomického rovnostárstva“, ktorý sa v danej súvislosti hojne (a výlučne negatívne) pertraktuje. Ani v Sovietskom zväze, ani u nás nejde a nemôže ísť o ekonomické rovnostárstvo v klasickom zmysle, pretože je to vylúčené rozsiahlou a hlbokou ekonomickou nerovnosťou medzi jednotlivcami a sociálnymi skupinami reálneho socializmu. Nivelizácia sa tu v tomto ohľade nemôže týkať celej spoločnosti, nanajvýš niektorých úzko vymedzených sociálnych skupín, v rámci ktorých sa takéto nivelizačné tendencie uplatňujú. Keď sa u nás brojí proti ekonomickému rovnostárstvu, brojí sa vlastne iba proti mzdovej nivelizácii v rámci daných sociálnych skupín, proti tomu, že sa v nich rovnako paušálne platí dobrá i zlá práca, že sa v nich plato-vo nerozlišuje medzi kvalitným a nekvalitným pracovným výkonom pri odmeňovaní jednotlivých príslušníkov daných skupín. Tieto parciálne nivelizačné tendencie v oblasti mzdovej politiky však v žiadnom prípade nehrozia ekonomickým rovnostárstvom, majú od neho veľmi ďaleko. Leninova (asi utopická) požiadavka, aby žiaden stranícky a štátny funkcionár nemal vyšší než priemerný robotnícky plat, sa zrejme nikdy nebrala ani v Sovietskom zväze, ani u nás príliš vážne.

Mzdová nivelizácia je nepochybne spoločensky škodlivá; nepomerne škodlivejšie sú však skutočné rovnostárske tendencie v iných oblastiach: ide o totalitárne rovnostárstvo reálneho socializmu, prejavujúce sa v rovine ideologickej a organizačnej nivelizácie.

Ideologicky je to predovšetkým koncepcia jediného, unifikovaného modelu socialistického človeka, podľa vzoru ktorého by mali všetci ľudia rovnako myslieť, cítiť a konať, vyznávať jediný „jedine správny“ svetonázor, vychádzať z rovnakého hodnotového rebríčka pri prijímaní umenia, duchovných a hmotných statkov, pri vzťahoch s inými ľuďmi, pri láske a nenávisti k nim.

Na tejto nivelizujúcej, vulgárne rovnostárskej koncepcii socialistického človeka spočíva aj podobne egalitárska predstava „ideologickej jednoty“ socialistickej spoločnosti (ktorá je — podľa už citovaného Džilasa — Stalinovým objavom). Všetci „konštruktívni“ jednotlivci, všetky „konštruktívne“ sociálne skupiny sa majú v reálnom socializme prejavovať jednohlasnosťou a názorovou rovnosťou. Tí jednotlivci a tie skupiny, ktoré sa takto neprejavujú, sú „deštruktívni“ a „deštruktívne“: treba ich preto buď priviesť späť k jednomyseľnosti ostatných, alebo ich izolovať od ostatných, „vyrezať zo zdravého organizmu jednotnej spoločnosti“. Vzájomné vzťahy jednotných „konštruktívnych“ sú bezkonfliktové, pretože všetci sledujú jeden a ten istý cieľ, ich záujmy sú totožné: individuálne a skupinové záujmy sa tu bezo zvyšku podriaďujú tzv. celospoločenskému záujmu (definovanému totalitnou mocou).

Táto tvrdo presadzovaná ideologická nivelizácia je potom v reálnom socializme podporovaná a rozvíjaná aj organizačnými prostriedkami: jestvujú iba jedny odbory pre všetkých pracujúcich, jedna organizácia mládeže, jedna pre ženy, jedno mierové hnutie a pod., pretože sa v už uvedenom zmysle uznáva iba jeden typ pracujúceho, jeden druh mladého človeka, jeden unifikovaný vzor predstaviteľiek ženského pohlavia a pod. Organizačná a ideologická pluralita sa považuje za a priori spoločensky deštruktívnu, škodlivú a jednota, naopak, za čosi a priori prospešné a konštruktívne.

Ideologické a organizačné rovnostárske tendencie totalitného režimu reálneho socializmu sú teda veľmi výrazné a majú silne deformujúci, glajchšaltujúci vplyv na spoločenský život pod jeho strechou, pretože hlboko a trvale zasahujú do prirodzenej plurality človeka, ľudskej individuality jednotlivcov, vrstiev a skupín, do ich individuálnej a skupinovej diferencovanosti v postojevej, názorovej, citovej, mravnej, estetickej a i. rovine. Toto je najťažšie z rovnostárskych ziel reálneho socializmu, proti nemu je mzdová nivelizácia iba vedľajším odvodeným problémom. Výrazom tohto hrubo rovnostárskeho prikrasávania prečnievajúcich postáv je aj podráždený a a priori podozriavavý postoj reálno-socialistickej moci ku všetkým inak zmýšľajúcim, cítiacim a konajúcim: a to nielen k vysloveným „disidentom“, ale aj k pokojným veriacim, „punkáčom“, nezávislým hudobníkom a spevákom, trampom, „zeleným“

a pod. Jej pudová reakcia je zničiť, odstrániť, zahľadiť stopy po akejkoľvek takejto odlišnosti. Navonok musí prevládať priemerný štatistický občan, stelesňujúci model socialistického človeka, primitívne rovnostárstvo ideologickej jednoty všetkých členov a skupín tohto reálnosocialistického spoločenstva.

9. Z toho všetkého mi vyplýva, že ozajstná prestavba reálneho socializmu môže dostať svojmu imperatívu sociálnej spravodlivosti iba pod podmienkou, že bude zároveň bojovať *proti všetkým* prejavom rovnostárskych tendencií a *za všetky* aspekty aktuálnej sociálnej rovnosti. To znamená, že svoj boj proti rovnostárskym tendenciám rozšíri zo mzdovej nivelizácie aj na ostatné, omnoho závažnejšie reálnosocialistické rovnostárske neduhy ideologické a organizačné. Jej cieľom v tejto sfére musí byť prechod od monolitného, nivelizačne prikršávajúceho totalitarizmu k bohato diferencovanému socialistickému pluralizmu, postavenému na demokratických základoch.

Na druhej strane, v prestavbe reálneho socializmu musia stále dominovať sociálne ciele: to tiež znamená, že boj proti rovnostárskym tendenciám tu nemôže a nesmie viesť k ďalšiemu prehlbovaniu a rozširovaniu jestvujúcej sociálnej nerovnosti. Naopak, má svoj humanitný zmysel práve v tom, že povedie k zmierňovaniu jestvujúcich sociálnych nerovností, že bude usilovať o naplnenie ideálu sociálnej rovnosti vo všetkých jeho aspektoch aspoň do takej miery, v akej je naplnený v súčasnej civilizovanej západnej spoločnosti.

V oblasti ľudských a občianskych práv je celkom jasné, o čo tu ide: o ich skutočnú, účinnú a nielen fiktívnu, kamuflovanú rovnosť. Základné ciele poctivo myslenej prestavby by sa tu teda mali v podstate zhodovať s cieľmi tých reálnosocialistických disidentských skupín, ktoré svoju činnosť postavili na obhajobe a presadzovaní zásad paktu o ľudských a občianskych právach, tretieho koša Helsinských dohôd.

Zložitejšie, nejasnejšie je to však v otázke rovnosti existenčných šancí, v ekonomickom aspekte sociálnej rovnosti vôbec. Už citované tvrdenie Pisarevského, že tu ide práve o rozvíjanie „nerovnosti v blahobyte“, sa mi zdá byť hlboko scestné a smerujúce proti samotnému sociálnemu zmyslu prestavby. „Nerovnosť v blahobyte“ — konzumný luxus a prepych prominentskej a príživníckej špičky, skromný dostatok v rámci celkového nedostatkového hospodárstva u ostatných vrstiev a skupín ľudu — to tu už predsa dávno máme (my i Sovietsi), a to v miere viac než únosnej a rozhodne nebývalej. Je našich dnešných „socialistických milionárov“ menej než v povojnovej dobe, kedy sme na nich uvažovali milionársku daň? Sú ich milióny poctivejšie zarobené, než boli milióny tých predošlých? *Túto* jestvujúcu „nerovnosť v blahobyte“ má prestavba ešte viacej rozvíjať a prehlbovať? Oprávnený boj proti mzdovej nivelizácii nesmie predsa viesť k ďalšiemu prehlbovaniu tejto jestvujúcej ekonomickej nerovnosti, pretože práve ona spočíva na falošných, spoločensky deštruktívnych základoch. Proti nej preto treba bojovať

práve tak dôsledne — ak nie dôslednejšie — ako proti mzdovej nivelizácii. Ak má byť tento boj úspešne dovedený do konca (koľkokrát sme s tým len u nás začínali a vždy znovu to zahrali do stratená?), musí byť nevyhnutne spojený s kvalitatívne novým systémom rozdeľovania a prerozdeľovania, ktorý odstráni aj tieňovú ekonomiku, aj kastu ekonomicky „nedotknuteľných“, ekonomický monopol nekompetentných mocenských špičiek a pod. Tento nový systém rozdeľovania a prerozdeľovania povedie teda nielen k ekonomickému ozdraveniu národného hospodárstva, ale nevyhnutne aj k sociálne spravodlivejšej minimálnej rovnosti existenčných možností ľudí, než poskytoval reálny socializmus. Bez splnenia tohto predpokladu nemôže ekonomická reforma viesť k dosiahnutiu svojich sociálnych účelov a skončí rovnako bezvýsledne ako pri predchádzajúcich pokusoch.

10. Zaiste, „za socializmu nemôže existovať ekonomická rovnosť“ — ako povedal predstaviteľ maďarskej reformy, János Barabás (vo Voľinovom článku *Čím priťahujú a pred čím varujú maďarské skúsenosti*. Literaturnaja gazeta, 25. 6. 1987). Ak by mal však socializmus ešte ďalej prehlbovať jestvujúcu ekonomickú nerovnosť nad určité únosné sociálne hranice, dané napr. dnešným kapitalistickým welfare state, čo na ňom ešte potom zostane socialistické? Takáto reforma by iba viedla k tomu, že by spájala jestvujúce slabosti a nevýhody kapitalizmu s jestvujúcimi slabosťami a nevýhodami socializmu, že by individuálnej dravosti a podnikavosti obetovala celú humanistickú koncepciu sociálnej spravodlivosti a zabezpečenosti, namiesto toho, aby ich navzájom podmienila: vrátila ba nás tam, odkiaľ sa už dnešný, sociálne limitovaný kapitalizmus vymanil.

Citovali sme tu už Djilasa, ktorý vidí základný kameň úrazu v tom, že je to práve nedostatok slobody, čo vedie k prehlbovaniu nerovnosti medzi ľuďmi reálneho socializmu: čím je teda vyšší dosiahnutý stupeň ľudských a občianskych slobôd, tým je spoločnosť sociálne vyrovnannejšia, pretože sú si v nej všetci ľudia navzájom omnoho viac rovní než v podmienkach neslobody. Vyšší stupeň ľudských a občianskych slobôd znamená prehlbenie a rozšírenie *demokratizácie* spoločnosti. Práve na túto bariéru svojej prestavby však neustále naráža aj Gorbačov. V podstate sa teda zhoduje s Djilasom, keď na januárovom pléne (1987) burcuje: „Prestavba samotná je možná jedine prostredníctvom demokracie a vďaka demokracii“. Iba na tomto základe môže totiž plniť aj ním vytýčenú požiadavku dôsledného uplatnenia zásad sociálnej spravodlivosti (tamtiež).

To, že je prestavba proti mzdovému rovnostárstvu, vieme od jej začiatkov. Je však aj proti ostatným spoločensky škodlivým a ľudsky ubíjajúcim reálnosocialistickým rovnostárstvám? A predovšetkým: je za skutočnú, úplnú a na zásadách sociálnej spravodlivosti spočívajúcu, nivelizujúcu sociálnu rovnosť? V tom sa zatiaľ vyslovili len nejasné pozitívne náznaky v záplave paušálnych odsudkov a dezinterpretácií.

Práve od toho však závisí, či v prestavbe pôjde iba o pokus technokraticky zvládnuť prezreté problémy stagnujúceho reálneho socializmu na nejakej „zdokonalenej“, „bezporuchovej“ totalitnej úrovni alebo o pokus zvládnuť ich humanisticky, na úrovni prechodu do tej „ríše slobody“, ktorou voľakedy Marx komunizmus principiálne podmienil.

17. 7. 1987

WHAT ABOUT THE IDEA OF SOCIAL EQUALITY?

Miroslav Kusý

The paper, dated back to 1987 and edited by underground publishers, presents an analysis of weak points of the official Marxist interpretation of the idea of social equality. 1. The idea of social equality was the basic principle of the classical utopian communism. 2. Marxism performed a radical criticism of utopian communism, its equalitarian starting-points. It resumes the conceptions of utopian socialists who rejected this idea. 3. The Marxist project of social justice was, therefore, not equalitarian (the community of poverty), it did not proclaim abolition of property as such as a precondition of general equality. 4. The refusal of primitive economic equalitarianism, however, is not radical rejection of the idea of social equality. The ideologists of reconstruction put off its realization into distant communist future. 5. A modern ideal of social equality is being realized in the world, however, not in the socialist bloc. It is characterized by the conception of human and civil rights as elaborated in international pact and in the Helsinki process. 6. The so-called socialist bloc accepts this conception distrustfully under outward pressure and it seeks to keep a gulf between its formal declaration and practical steps towards its application and realization. 7. The matter-of-fact state in different socialist countries is characterized by marked social inequality, contrary to the conception of human and civil rights. 8. Certain equalitarian tendencies are an incidental phenomenon of this state (salary, ideological etc. leveling). 9. An important role of Czechoslovak dissent is the defence of human and civil rights and consequently of the idea of social equality. 10. The basic presupposition of its materialization is the real democratization of society.